

BUXORO DAVLAT UNIVERSITETI ILMIY AXBOROTI

Научный вестник Бухарского государственного университета
Scientific reports of Bukhara State University

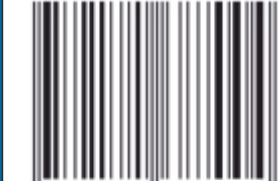
4/2024

E-ISSN 2181-1466

9 772181 146004

ISSN 2181-6875

9 772181 687004

@buxdu_uz

@buxdu1

@buxdu1

www.buxdu.uz

4/2024

	narrative	
Мурадова Х.Б.	Комплексный анализ лингвистических и структурных особенностей английского фольклора в социальных сетях	229
Jalilova Z.S.	Epik turda inson tasviri (Xurshid Do'stmuhammad asarlari misolida)	235
Axmatov A.H.	Ne'mat Aminovning Buxorodagi adabiy faoliyati (arxiv materiallari asosida)	240
MATNSHUNOSLIK VA MANBASHUNOSLIK *** TEXTOTOLOGY AND LITERARY SOURCE STUDY *** ТЕКСТОЛОГИЯ И ЛИТЕРАТУРНОЕ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ		
Nurmatova M.F.	Ko'ngil – taxti amiri	245
JURNALISTIKA *** JOURNALIZM *** ЖУРНАЛИСТИКА		
Xamroyeva Sh.Sh.	Jurnalistikada universallashtirish va ixtisoslashtirish masalalari	249
“NAVOIY GULSHANI”		
Sayliyeva Z.R.	Ey, nubuvvat xaylig'a xotam bani Odam aro	253
FALSAFA VA HUQUQ, SIYOSATSHUNOSLIK *** PHILOSOPHY, LAW AND POLITICAL SCIENCES *** ФИЛОСОФИЯ, ПРАВО И ПОЛИТОЛОГИЯ		
Galimov R.R.	Mintaqaviy xavfsizlikni ta'minlashda Pokiston va O'zbekiston hamkorligi	257
Нормаева М.Г.	Барьеры рекрутирования женщин в политической карьере: обзор современных практик в зарубежных странах	261
Saparboyev K.K.	Constitutional basis of state policy on youth	268
Бозоров А.М.	Жиноят процессуал ва миллий қонунчилик нормаларини қўллашдаги муаммолар ва уларни такомиллаштириш истиқболлари	273
TARIX *** HISTORY *** ИСТОРИЯ		
Klichev O.A.	Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi elchilik tortiqlarining almashinuvi	278
Jumayeva N.A.	Quyida Zarafshon vohasida ziroatchilik homiysi - Bobodehqon bilan bog'liq urf-odat va marosimlar (XIX asr oxiri - XX asr boshlari)	282
Эркинова Н.М.	Суғдинг илк ўрта асрлардаги сиёсий ва маданий маркази бўлган Кеш хусусида айрим мулоҳазалар	286
Tursunov A.S.	O'zbekistonning janubiy viloyatlari shaharlarida urbanizatsiya jarayonlari tarixshunosligining tahlili	290
PEDAGOGIKA *** PEDAGOGICS *** ПЕДАГОГИКА		
Bakhromova A.A.	Modern methods of working with physical problems in the teaching of Physics	294

BUXORO AMIRLIGI VA ROSSIYA IMPERIYASI O‘RTASIDAGI ELCHILIK TORTIQLARINING ALMASHINUVI

Klichev Oybek Abdurasulovich,

Buxoro davlat universiteti

Arxeologiya va Buxoro tarixi kafedrasida dotsenti,

tarix fanlari doktori (DSc)

klichev_oybek@mail.ru

Annotatsiya. Mazkur maqolada XIX asrning ikkinchi yarmi - XX asr boshlarida Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi diplomatik munosabatlarda sovg‘a almashinuv amaliyoti va uning tartiblashtirilishiga doir ma‘lumotlar tadqiq etiladi. Birlamchi manbalarga tayangan holda Buxoro amiri va Rossiya imperatori, Turkiston general-gubernatorlari o‘rtasidagi elchilik almashinuv tadbirlarida oliy darajadagi sovg‘alarning taqdim etilishi, bu jarayonni ixchamlashtirilishiga qaratilgan sa‘y-harakatlarning ikki tomon manfaatlari asosida hal etilishi tahlil qilingan.

Kalit so‘zlar: amir, general-gubernator, Hindiston, elchilik, A.B.Vrevskiy, siyosiy agent, tartib, Moskva, tortiq, Afg‘oniston, general-gubernator uyi, Tashqi ishlar vazirligi, qo‘shbegi, taklif, an‘ana, hukmron doiralari, Ostonaqul-biy.

ОБМЕН ПОСОЛЬСТВЕННЫМИ ДАРАМИ МЕЖДУ БУХАРСКИМ ЭМИРАТОМ И РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИЕЙ

Аннотация. В данной статье рассматривается практика обмена подарками и её регулирование в дипломатических отношениях между Бухарским эмиратом и Российской империей во второй половине XIX - начале XX века. На основании первоисточников было проанализировано представление подарков высокого уровня на мероприятиях по обмену посольствами между бухарским эмиром и российским императором, туркестанскими генерал-губернаторами, а также предпринятые усилия по упорядочению этого процесса в интересах обеих сторон.

Ключевые слова: эмир, генерал-губернатор, Индия, посольство, А.Б.Вревский, политический агент, Москва, дары, Афганистан, дом генерал-губернатора, Министерство иностранных дел, кушбеги, предложение, традиция, правящие круги, Останакул-бий.

EXCHANGE OF EMBASSY GIFTS BETWEEN THE EMIRATE OF BUKHARA AND THE RUSSIAN EMPIRE

Abstract. This article examines the practice of gift exchange and its regulation in diplomatic relations between the Emirate of Bukhara and the Russian Empire in the second half of the XIX - early XX century. Based on primary sources, the presentation of high-level gifts at embassy exchange events between the Emir of Bukhara and the Russian Emperor, the Turkestan governors-General, as well as the efforts made to streamline this process in the interests of both sides, were analyzed.

Keywords: emir, Governor-General, India, embassy, A.B.Vrevsky, political agent, Moscow, gifts, Afghanistan, Governor-General's house, Ministry of Foreign Affairs, kushbegi, proposal, tradition, ruling circles, Ostanakul-biy.

Kirish. Hukumatlararo munosabatlarda elchilik aloqalari muhim o‘rin egallaydi. Ushbu jarayon ikkala ba‘zi hollarda bir necha manfaatlar chorrahasidagi muhim yo‘lo‘tkazgich hamdir. Diplomatik etiket va davlatlararo munosabatlar tarixida sovg‘a almashinuv tadbiri ahamiyatli bo‘lib elchilik, rasmiy tashriflar doirasidagi sovg‘a taqdim etish va qabul qilish jarayoni ham tartiblashtirilgan desak, xato bo‘lmaydi.

Imperiya va amirlik o‘rtasida sovg‘a almashinuviga oid ma‘lumotlar O‘zbekiston Milliy arxivi hamda Rossiya imperiyasi Tashqi ishlar vazirligi arxivida saqlanmoqda. Diplomatik protokolning bir qismi sifatida qaralgan sovg‘a almashinuvini reglamentlashtirilgan masalalar sirasiga kiradi. Buxoro amirligi va Rossiya imperiyasi o‘rtasidagi munosabatlarda sovg‘a almashinuvini masalasiga oid hujjatlar tahlili mazkur yo‘nalishda alohida tartib mavjudligini ko‘rsatmoqda.

Amirlik va imperiya o‘rtasidagi sovg‘a almashinuvini alohida guruhlariga ajratish mumkin. Jumladan,

1. imperator hukumatining Buxorodagi siyosiy agentga amir bilan uchrashuvdan so'ng taqdim etgan sovg'alari;

2. Buxoro amiri va Turkiston general-gubernatori o'rtasidagi an'anaviy elchilik almashinuvi;

3. imperator va amir o'rtasidagi diplomatik munosabatlardagi sovg'a almashinuvi. Mazkur uch guruh bilan bog'liq tartib ishlab chiqilgan va amirlik hukumatiga taqdim etilgan edi.

Metodlari. Mazkur maqolada tarix fanida tadqiqotlar olib borishning muammoli-xronologik, obyektivlik, tizimli tahlil metodlaridan foydalanilgan.

Tadqiqot natijalari. Sharqona an'anaga ko'ra, hukmdor qabulida bo'lgan shaxs uning marhamati-sovg'asiga ega bo'lgan. Shu nuqtayi nazardan 1886-yil yanvar oyidan o'z faoliyatini boshlagan siyosiy agentlik rahbari – siyosiy agentlar bunday e'tiborga sazovor bo'lganlar.

O'zbekiston Milliy arxivi hujjatlari imperiya va amirlik hukumati o'rtasidagi sovg'a almashinuviga oid masalalar hukumatlararo doirada hal etilganligini ko'rsatdi. 1890-yil avgust - noyabr oylarida siyosiy agent P.M.Lessar va amirlik qo'shbegisi Ostonaqul biy, bular bilan bir qatorda, Turkiston general-gubernatori A.B.Vrevskiy hamda Amir Abdulahad o'rtasidagi yozishmalar buni isbotlaydi.

Siyosiy agent general-gubernator nomiga 1890-yil 3-avgust sanasida yo'llagan maktubida siyosiy agentlik va amirlik hukumati o'rtasida sovg'a almashinuvini to'xtatishga ijobiy yondashganini bayon etadi. Maktub tahlili siyosiy agent ushbu masala yuzasidan amirlik hukumatiga ham murojaat qilganligini ko'rsatdi.

Amir nomiga yo'llangan maktubda Buxoroyi sharifda azaldan oliy qabulda bo'lganlarga sovg'a taqdim etish udumi mavjudligidan xabardor ekanligi bayon etiladi. Shundan so'ng, siyosiy agent Rossiya imperiyasining vakolatli amaldori sifatida bu tortiqlarni qabul qilolmasligiga qaramasdan mazkur tartibga rioya qilayotgani hamda Tashqi ishlar vazirligi xodimlari orasida faqatgina Buxorodagi imperator siyosiy agentligi ushbu tartibga istisno tarzida amal qilayotganligini ma'lum qiladi[1]. U o'z fikrlarini davom ettirgan holda ushbu istisnoga ruxsat etilishining o'zi Rossiya imperiyasi va Buxoro o'rtasidagi hamkorlikning yorqin isboti ekanligini ta'kidlaydi.

Turkiston general-gubernatori A.B.Vrevskiy nomiga yo'llangan maktubda esa siyosiy agent ushbu tartibdan bosqichma-bosqich voz kechish zarurati yuzaga kelganligini bayon etadi. Shuningdek, bugungi kunda dunyoning boshqa mamlakatlaridagi vakillik muassasalarida ham hudud ma'murlari tomonidan sovg'alar taqdim etish to'xtatilganligini ta'kidlagan edi. Buning isboti sifatida Istanbul ma'murlarining faoliyati bilan bir qatorda Eron shohlari ham ushbu tadbirni amalga oshirishni man etganligi bayon etiladi. Mazkur fikrlar siyosiy agent tomonidan qo'shbegi Ostonaqul biy vositasida amirlik ma'muriyatiga yetkaziladi.

Buxoro amiri va siyosiy agent o'rtasidagi sovg'a almashinuvi tadbiri bekor qilinmagan. Bunga mamlakat ichidagi ma'lum guruh vakillarining amir va Rossiya imperiyasi o'rtasidagi munosabatlar yomonlashgan deb tushunishlari xavfi ham sabab bo'lgan. Natijada, amir va siyosiy agentlik o'rtasidagi sovg'a almashinuvi tadbirlarida ba'zi o'zgarishlar kiritilgan. Ya'ni, endilikda amir sovg'alari siyosiy agentga uchrashuvdan keyingi kunda taqdim etila boshlanadi. Uning davriyligi ham o'zgarib, siyosiy agent va amir o'rtasidagi ba'zi bir uchrashuvdan so'nggina sovg'alar taqdim etila boshlangan. Keyinchalik esa bu tadbirdan bosqichma-bosqich voz kechish rejalashtirilgan ham edi. Ammo bunday bo'lmadi.

Amirlik hukumati tomonidan taqdim etiladigan sovg'alarni qabul qilish, bu tartibning bosqichma – bosqich bekor qilinishi bilan bog'liq masalalarga oid ma'lumotlarni Rossiya imperiyasi tashqi siyosati arxiv jamg'armasidagi yig'majildlardan uchratish mumkin. Siyosiy agentlik mazkur masala yuzasidan Tashqi ishlar vazirligi tizimidagi Osiyo departamentiga tegishli xabarlarini bildirgan. Shunday hujjatlardan biri 1894-yil 20-iyun sanasida yo'llangan maktubdir[2].

Maktub matnining tahlili shuni ko'rsatdiki, Buxoro amirining 1892-1893-yilgi Sankt-Peterburgga amalga oshirgan ilk tashrifi doirasida ham ushbu masala ko'tarilgan, ammo Buxoro amirining tashrifi munosabati bilan 1500 pudlik sovg'alar Moskvaga keltirilganligi munosabati bilan hal etilmasdan qolgan. Amirning keyingi tashriflarida ham u tomonidan taqdim etilayotgan sovg'alar masalasi deyarli ko'tarilmagan. Maktubda Turkiya va Eron hukumatlari sovg'a almashinuv munosabatlarini qay tartibda tartiblashtirganligi hamda Buxoro bundan farq qilmasligi kerakligi bayon etiladi.

Siyosiy agent o'zining ushbu maktubida imperiya hukumatining O'rta Osiyo mintaqasidagi obro'sini saqlashda sovg'alarning ahamiyati masalasida to'xtalib, ularni qabul qilish va unga yarasha javob qaytarish masalasiga ham alohida e'tibor bergan holda quyidagilarni ta'kidlagan: " ... Turkiston va Buxoro o'rtasidagi sovg'a almashinuvi xalq ko'z o'ngida amirlik va Rossiya o'rtasidagi munosabatlar do'stona ekanligini ko'rsatadi. Bu mustaqilligi saqlangan Buxoro amiri Abdulahadning nufuzini xalq nazdida saqlashga ko'maklashadi"[3].

Siyosiy agentning ushbu fikrlari bir tomondan go'yoki amir "*nufuzini saqlash*"ga intilishiga qaratilganday ko'rinsada, ammo bu masalaning o'zagi sharqona odat mahsuli edi. Masalaning bu jihati uning nazaridan chetda qolgan.

Siyosiy agentlik vakili o'z e'tiborini sovg'a almashinuvi bilan bog'liq masalaning ikkinchi jihati – javobsiz sovg'a olish tartibi, ya'ni rus ma'murlarining amirlik hukumati tomonidan taqdiranishi O'rta Osiyodagi imperiya hukumati nufuziga ta'sir ko'rsatishi mumkinligini bayon etadi. U o'z qarashlarini mazkur yo'nalishda Buyuk Britaniya yuritgan siyosat bilan taqqoslashga intilgan. U ingliz hukumatining Hindistondagi vakillari mahalliy hukmdorlardan hech qanday sovg'a olmaslikka kelishganliklari, elchilik natijasida kelib tushgan sovg'alar esa ingliz ma'murlari tomonidan sotilib, sovg'a almashinuvi uchun mo'ljallangan ajratma fondiga ko'chirilganligini ta'kidlaydi[4]. O'z fikrlarini davom ettirib, siyosiy agent, mazkur tajriba Afg'oniston amiri Abdurahmonxon va ingliz seri M.Dyurand o'rtasida ham amalda bo'lganligini bildiradi.

Siyosiy agent P.M.Lessar 1894-yil iyunda ham mazkur masalaga murojaat qilib, o'zining quyidagi takliflarini bildiradi.

1. Ikki mamlakat elchilik vakillari o'rtasidagi sovg'alar almashinuviga ruxsat berish bilan birga, ularni bosqichma-bosqich kamaytirish;

2. Buxoro amirligiga tashrif buyurgan hech bir rus imperiyasi amaldori amir va amirlik hukumati amaldorlaridan sovg'alarni olmasligi zarur.

So'ngra, ikkinchi taklif qabul qilinmagan taqdirda amir tomonidan taqdim etilgan sovg'alarni Buxoro amirligi hududida sotmaslik kerakligi ham ta'kidlanadi. Siyosiy agentning ushbu takliflari general-gubernator A.B.Vrevskiy tomonidan ma'qullanmagan. U buni mazkur masalalarning hal etilishi hali o'rinsiz ekanligi, ushbu masalaning ko'tarilishi ikki mamlakat o'rtasidagi munosabatlarga ta'sir qilishi va mavjud an'analarning buzilishiga olib kelishi mumkinligi bilan izohlagan.

Hujjatlar orasida Bosh shtab boshqaruvchisi A.N.Kuropatkinning 1898-yil 13-mayda Tashqi ishlar vazirligi vakili Graf Mixail Nikolaevich Muravev nomiga yuborgan maktubi ham aniqlandi. Unda A.N.Kuropatkin sovg'a almashuvini bekor qilish masalasiga oid quyidagi fikrni bayon etadi: "*Bu tadbir birinchidan mavjud an'analarni, ikkinchidan esa Buxoro amirining shaxsiy huquqlarini cheklash va unga nisbatan hurmatsizlik sifatida baholanishi mumkin*" [5]. U fikrlarini davom ettirgan holda masalaga doir quyidagi takliflarini bildiradi.

1. Buxoro amiri va Turkiston general-gubernatori o'rtasidagi an'anaviy elchilik almashinuvini yiliga bir marotaba etib belgilash. General-gubernator nomiga kelgan amir sovg'alarini sotish natijasida kelib tushgan mablag'larning bir qismini xayriya, qolgan qismini esa o'z ixtiyori bilan sarf etish. Sovg'alar savdosini aslo general-gubernator uyida amalga oshirmaslik;

2. Amirlik va general-gubernatorlik o'rtasida joriy masalalar yuzasidagi safarlarni yiliga ikki marotaba, undan ko'p bo'lgan taqdirda ularni harbiy vazirlikka ma'lum qilgan holda amalga oshirish;

3. Buxoro amiriga ko'maklashgan yoki uning Buxoro va Sankt-Peterburg safarlarida hamrohlik qilgan shaxslarga amir tomonidan beriladigan sovg'a ulashish tadbiriga e'tiroz bildirmaslik va unga amir himmati sifatida qarash;

4. Buxoro amirligi hududida faoliyat ko'rsatayotgan harbiy va fuqarolik idoralariga qat'iy tanlov asosida xodimlarni saralash va qarzdorlarni ishga olmaslikni tavsiya etish (Bu tadbir ularning faoliyati ko'lamidan kelib chiqqan – O. A);

5. Buxoro amiri va Samarqand harbiy gubernatori o'rtasidagi elchilik munosabatlarini to'xtatish hamda Ashxobod, Samarqand va Toshkentdagi harbiy va fuqarolik idora xodimlariga amirlik hukumati bilan sovg'a almashinuvini amalga oshirishga ruxsat bermaslik.

Ushbu takliflar 1898-yilning may oyida Harbiy va Tashqi ishlar vazirligi tizimida ko'rib chiqilganligi – Turkiston general-gubernator hamda siyosiy agentlik mazkur masalaga oid qarashlari o'zaro muvofiqlashganligidan dalolatdir. Ikkala vazirlik yozishmalari ularning hududdagi vakillik muassasalari uchun ushbu masala yuzasidan kelgusi tadbirlar ko'lamini belgilab berdi.

Tashqi ishlar vazirligiga tegishli yig'majildlar orasida sovg'a almashinuvi masalasiga doir Bosh shtab hisobot hujjati mavjuddir. U "*O подарках жалужемых Эмиром Бухарским военным и гражданским чинам служащим в Туркестане*" deb nomlangan[6]. Hujjat matni bilan tanishish orqali 1898-yil 26-mayda yuqorida bayon etilgan A.N.Kuropatkinning takliflari imperatorga bildirilganligi hamda unga Tashqi ishlar vazirligi ham qarshilik qilmaganligini anglash mumkin.

Imperiya hukumati 1898-yilda general-gubernatorlik hamda amirlik o'rtasida elchilik amaliyotini qisqartirish, sovg'a almashinuvini imkon qadar tugatish masalasiga ichki siyosatini mustaqil yuritayotgan Buxoro amiriga cheklov sifatida qaralmasligi kerakligini ta'kidlasada, aslida bunga iqtisodiy xarajatlardan qutulish sifatida qaragan. Shu uchun bo'lsa kerak, siyosiy agent imperiya hukumatining sovg'alar

HISTORY

almashinuvini bekor qilishni rus tartiblariga moslashuv deb qabul qilish va shunday tushuntirish tarafdori bo'lgan. Ammo amirlikdagi mavjud sharqona odatga rioya etilmasdan qolinmagan.

Xulosalar. Mazkur masalaga doir tarixiy voqealar tizimidan quyidagi xulosalarga kelish o'rinli.

Rossiya imperiyasi va Buxoro amirligi o'rtasidagi diplomatik munosabatlarda sovg'a almashinuvini hukumat doirasida alohida masala sifatida ko'rilgan. Bunda mahalliy va rus madaniyatining o'zaro yaxlit tizimga yo'naltirishga harakat qilinganligini ko'rishimiz mumkin.

Buxoro amirligi bilan munosabatlarni olib borishda sovg'a almashinuvini tartibini tizimlashtirish, undan bosqichma-bosqich voz kechish bilan bog'liq ishlarni tadqiq etishda siyosiy agent hamda Turkiston general-gubernator o'rtasidagi yozishmalar muhim ahamiyat kasb etadi. Ular asnosida Harbiy hamda Tashqi ishlar vazirligiga bo'ysunuvchi ma'murlarning ushbu masala yuzasidan bildirgan qarashlarini tahlil etish mumkin.

ADABIYOTLAR:

1. *O'zbekiston Milliy arxivi (keyingi o'rinlarda O'zbekiston MA), I-1-fond, 29-ro'yxat, 914-yig'majild, 1-5 varaq.*
2. *Rossiya imperiyasi tashqi siyosat arxivi (keyingi o'rinlarda - RITSA), 147-fond, 485-ro'yxat, 260-yig'majild, 5- varaq.*
3. *RITSA, 147-fond, 485-ro'yxat, 260- yig'majild, 6 - varaq.*
4. *RITSA, 147-fond, 485-ro'yxat, 260- yig'majild, 7 - varaq.*
5. *RITSA, 147-fond, 485-ro'yxat, 260- yig'majild, 21 - varaq.*
6. *RITSA, 147-fond, 485-ro'yxat, 260- yig'majild, 22 - varaq.*
7. *Klichev O. Scholarships of Emirs of Bukhara // Oriente moderno. – 2020. – T. 100. – №. 1. – C. 57-74.*
8. *Abdurasulovich, Klichev Oybek. "Legal aspects of Russian political agency in the emirate of Bukhara (cross over review)." Austrian Journal of Humanities and Social Sciences 7-8 (2016): 7-9.*
9. *Klichev O.A. Discourse to the history of political agency in the emirate of Bukhara //Europaische Fachhochschule. – 2016. – №. 8. – C. 14-15.*
10. *K Oybek The Role of the Russian Political Agency in Diplomatic Relations between the Emirate of Bukhara and the Russian Empire // Oriente Moderno, 2023 Oriente Moderno. 2023. – Volume102: – Pp. 227-239 Brill. (Print Only-ISSN:0030-5472, Online – ISSN: 2213-8617.)*